

УДК 343.14

DOI <https://doi.org/10.32837/npuola.v28i29.712>

І. Л. Беспалько, М. О. Конюхова, М. Я. Мельник

ПРОБЛЕМАТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ГІПНОЗУ ЯК НЕТРАДИЦІЙНОГО ЗАСОБУ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Постановка проблеми. Традиційні форми збирання доказів регламентовані чинним Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) у статті 93 [1]. Проаналізувавши положення даної статті, можна дійти висновку, що основними традиційними способами збирання доказів є такі: збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому цим Кодексом; збирання доказів здійснюється шляхом ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів (для сторони захисту). Однак чинний КПК законодавчо не регулює питання застосування нетрадиційних способів доказування у кримінальному провадженні. На нашу думку, необхідно приділити увагу дослідженню даного питання, з'ясувати поняття, ознаки, правила застосування та проблематику нетрадиційних способів доказування.

Оцінка стану літератури. Досліджуючи питання нетрадиційних способів доказування, варто зазначити, що в криміналістиці поняття «нетрадиційні методи розслідування» з'явилося в кінці 80-х років минулого століття. В. Калугін визначає, що під нетрадиційними методами розслідування розуміють прийоми та засоби, які використовуються лише в одиничних ситуаціях з метою розслідування злочину [2, с. 197].

Питання нетрадиційних методів розслідування злочинів досліджували такі науковці, як К. Беляєва, М. Данкевич, В. Калугін, С. Книженко, Є. Макаренко, З. Пшенічнова, А. Севастьянова та інші. Дане питання потребує подальшого дослідження, адже застосування нетрадиційних засобів доказування все частіше трапляється у слідчо-судовій практиці, однак досі воно є законодавчо не врегульованим та має як свої переваги, так і недоліки.

Метою статті є дослідження питання нетрадиційних методів доказування у кримінальному провадженні, зокрема можливості застосування такого методу, як гіпноз. Необхідно дослідити наукові напрацювання вчених із даного питання та проаналізувати можливість і перспективи використання такого методу.

А. Севастьянова та З. Пшенічнова визначають поняття нетрадиційних методів розслідування як знання та методи, що спираються на дослідження природничих, технічних та суспільних наук, які не є традиційно визнаними та загальновідомими, але можуть стати ефективними та перспективними засобами отримання інформації, яка має важливе значення для кримінального провадження [3, с. 312].

Є. Макаренко визначає нетрадиційні методи як «такі знання та методи, які ще не здобули достатнього визнання і поширення, тому їх не можна віднести до загальнонаукових, усталених і впроваджуваних у практику. З огляду на це нетрадиційні криміналістичні знання і методи можна визначити як такі, що не здобули достатнього визнання в теорії криміналістики та впровадження в практику і які криміналістика пристосовує й використовує у своїх цілях для розкриття та розслідування злочинів <...> Якщо в основі наукових криміналістичних знань лежать філософські знання, то в основі нетрадиційних – звичайні, донаукові практичні знання» [4, с. 247–248].

С. Книженко визначає, що загальними умовами використання нетрадиційних методів є такі: 1) недостатність інформації, зібраної під час проведення досудового розслідування, для розкриття кримінального правопорушення; 2) залучення відповідних фахівців; 3) неупередженість використання таких методів; 4) відомості, отримані нетрадиційними методами розслідування злочинів, не можуть бути визнані доказами у кримінальному провадженні, а виступають лише як орієнтуюча інформація [5, с. 374].

Одним із нетрадиційних засобів доказування у кримінальному провадженні є гіпноз, на визначенні поняття, значення та можливостей використання у доказуванні якого ми зосередимо нашу увагу далі. А. Севастьянова та З. Пшенічнова визначають поняття «гіпноз» як короткочасний стан уваги на певному предметі за повного ігнорування всього іншого, який викликається сторонньою людиною, в якому можуть спонтанно виникати феномени (зміни свідомості та пам'яті) у відповідь на об'єкт концентрації – голос гіпнолога, та з'являтися реакції, які не були властиві в звичайному стані певній особі [3, с. 313].

Пропонуємо визначити поняття «гіпноз» (в перекладі з грецької «гіпноз» означає «сон») через перерахування його значущих ознак. Гіпноз – це особливий сноподібний психічний стан людини, який характеризується такими ознаками:

1) зниженням активності (частоти) мозкових хвиль, що призводить до втрати можливості свідомо реагувати на слова гіпнотизера, критично їх оцінювати й аналізувати;

2) підвищеною сприйнятливістю особи до цілеспрямованих навіювань ззовні;

3) звуженням фокусу уваги людини та її концентрацією виключно на діях гіпнотизера;

4) значним зниженням порогу чутливості особи до зовнішніх сторонніх подразників;

5) тимчасовим «розмиттям» ідеальних меж між свідомістю й підсвідомістю реципієнта, унаслідок чого стає можливим як закладання в його підсвідомість потрібних гіпнотизеру програм постгіпнотичних дій, так і акти-

візація забутих особою психічних енгам, що перебувають у підсвідомості, шляхом впливу цілеспрямованих зовнішніх подразників (слів гіпнотизера).

Сьогодні у науці розрізняють два таких основних різновиди двокомпонентного гіпнозу: гіпноз класичний, або павловський (названий так на честь відомого фізіолога І.П. Павлова), і некласичний, або прихований.

Перед проведенням допиту із застосуванням класичного гіпнозу допитувана особа обов'язково має надати добровільну згоду на здійснення такої слідчої дії й повинна бути позитивно налаштована на співробітництво з органами розслідування та на гіпнотизування, інакше ввести допитуваного у стан гіпнозу буде дуже важко, а часто навіть неможливо. Крім того, проведення допиту в гіпносеансі без згоди на це допитуваного є грубим порушенням установлених міжнародним і національним законодавством прав людини та кримінально караним діянням – примушуванням до надання показань.

На відміну від класичного, навіювання гіпнотичного стану некласичним способом характеризується непомітним для особи впливом на її психіку, що передбачає маскування навіювань, які приймають неявну форму й не розпізнаються реципієнтом. Прихований гіпноз офіційно не застосовується в практиці слідчих органів у жодній країні світу. Натомість можливість застосування класичного гіпнозу під час проведення слідчих дій закріплена в кримінальному процесуальному законодавстві деяких розвинутих зарубіжних країн – США, Канади, Ізраїлю, Великобританії, Австралії тощо.

У деяких країнах гіпноз застосовують доволі часто. Зокрема, його було використано в низці гучних справ. Так, цей метод застосовувався у частині допиту бостонського душителя Альберта Десалво, який під гіпнозом описав вбивство Евелін Корбін, пригадавши подробиці, в тому числі й стосовно її здоров'я, які вона називала під час розмови з ним. Гіпноз дав поштовх і розслідуванню у справі Теда Банді, визнаного винним у вбивстві 36-ти жінок. Свідок Ніта Нері, яка бачила вбивцю, проте на встигла його роздивитись, у стані гіпнозу безпомилково вказала на його фото серед багатьох інших осіб. [6, с. 143]. Так, гіпноз був використаний під час розслідування вбивства Роберта Кеннеді й у справі про викрадення Джиммі Хоффа, а також в низці інших гучних справ [7, с. 143].

Говорячи про мету проведення допиту очевидців злочину з використанням гіпнозу, необхідно зазначити, що вона полягає у введенні допитуваного суб'єкта в такий стан, за якого він знову «переживає» раніше сприйняту подію, тобто відчуває себе в певній обстановці, в певному відрізку часу минулого для уточнення послідовності та особливостей розвитку обставин події, уточнення ознак матеріальних об'єктів, характеру і спрямованості дій учасників події тощо [7, с. 142].

До загальних правил і умов застосування гіпнозу під час допитування особи можна зарахувати такі:

– по-перше, вирішувати питання про доцільність проведення допиту під час гіпносеансу треба лише після того, як будуть використані всі традиційні методи розслідування злочину;

– другою умовою доцільності проведення допиту під гіпнозом є наявність у слідчих органів обґрунтованих підстав уважати, що особа дійсно могла

бачити або чути щось криміналістично значуще для досудового розслідування, але просто не може це пригадати чи не бажає про це розповідати;

– третім загальним правилом застосування гіпнозу в слідчих діях є те, що всі гіпносеанси повинні проводитися досвідченими спеціалістами, які володіють достатнім рівнем теоретичних знань і практичних вмінь у сфері гіпнології й мають офіційний дозвіл на здійснення такої діяльності;

– четвертою умовою проведення допиту особи під час гіпносеансу є обов'язкова фіксація ходу цієї процесуальної дії на відеоплівку за допомогою відповідних технічних засобів;

– п'ятою умовою застосування гіпнозу під час допитування особи є відсутність у неї відповідних медичних протипоказань у вигляді деяких психічних хвороб і відхилень. Це має бути встановлено шляхом проведення судово-психіатричної й судово-психологічної експертиз.

Допустимість гіпнозу як одного із засобів встановлення істини під час розслідування кримінального правопорушення бентежить тим, що гіпноз, який цілком базується на навіюванні, є «вторгненням» гіпнотизера в людську свідомість та активним впливом на неї. Оскільки вплив є обов'язковою умовою спілкування як взаємодії, у слідчій практиці постає питання про застосування його у рамках положень закону, що забороняють обман, фальсифікацію, приниження людської гідності, утиск законних прав та інтересів [6, с. 143].

У статті 28 Конституції України зазначено, що «жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам» [8]. Ця ідея повинна відбиватися у кожному можливому засобі отримання доказів.

В.В. Вапнярчук у своїй роботі «Зміст об'єктивної сторони кримінально-процесуального доказування» зазначає, що не є доказуванням поведінка, яка здійснюється поза контролем свідомості, а саме отримання доказової інформації в результаті застосування гіпнозу, оскільки під час гіпнозу відсутній свідомо-вольовий характер об'єктивної сторони доказування [9, с. 109].

Ми частково погоджуємось із даним твердженням, оскільки застосування системи гіпнозу не вписується в порядок перевірки достовірності показань свідка, передбаченої ст. 96 КПК, у якій законодавець регламентував, що сторони кримінального провадження мають право ставити свідку запитання щодо його можливості сприймати факти, про які він дає показання, а також щодо інших обставин, які можуть мати значення для оцінки достовірності показань свідка [1]. Однак під час проведення допиту з використанням гіпнозу реалізувати положення даної норми неможливо, оскільки дану слідчу дію повинен проводити лише гіпнотизер.

Висновки. Успіх закордонного допиту з застосуванням гіпнозу зумовлює потребу розгляду питання щодо можливості введення до національного законодавства гіпнозу як слідчої дії з огляду на всі гарантії кримінально-процесуально законодавства. Також потрібно розуміти, що навіть у разі дотримання всіх правил та умов проведення гіпнозу слід враховувати те, що показання, отримані в ході цієї слідчої дії, повинні базуватись на фактичних матеріалах та підлягати ретельній перевірці.

Підсумовуючи викладене, ми можемо додати, що наразі головною проблемою застосування гіпнозу як нетрадиційного засобу доказування є безсвідомість отримання показань та велика небезпека, якій піддається реципієнт.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. / Верховна Рада України. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 99.
2. Калугін В.Ю. Нетрадиційні спеціальні знання як засоби отримання значимої для розслідування інформації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 196–199.
3. Севастьянова А.Ю., Пшенічнова З.І. Проблеми використання доказів, отриманих нетрадиційними способами, у кримінальному провадженні. *Молодий вчений*. 2017. № 12(52). С. 311–315.
4. Макаренко Є.І. Використання в розслідуванні злочинів нетрадиційних методів і знань природознавчих наук. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2007. № 2. С. 246–255.
5. Книженко С.О. Актуальні питання використання нетрадиційних методів розслідування злочинів. *Форум права*. 2011. № 4. С. 372–375.
6. Беляєва К.В. Нетрадиційні методи розслідування злочинів. Гіпноз. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 3. С. 142–146.
7. Данкевич М.С. Правомірність застосування гіпнозу під час допиту потерпілих і свідків та процесуальне значення відомостей, отриманих за його результатами. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 140–147.
8. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Голос України*. 1996. № 128.
9. Вапнярчук В.В. Зміст об'єктивної сторони кримінально-процесуального доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. № 21. Ч. II. Т. 3. С. 108–112.

Анотація

Беспалько І. Л., Конюхова М. О., Мельник М. Я. Проблематика застосування гіпнозу як нетрадиційного засобу доказування у кримінальному процесі. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню питання нетрадиційних засобів доказування. Проаналізовано наукові надбання вчених на цю тему та визначено поняття нетрадиційних засобів доказування. Обрано для дослідження такий вид нетрадиційного засобу доказування, як гіпноз. У статті досліджено гіпноз як засіб доказування. Крім того, досліджено можливість впровадження такої слідчої дії у національне законодавство України. Визначено поняття гіпнозу, його характерні ознаки та правила застосування, дотримання яких є необхідним під час застосування такого нетрадиційного засобу доказування у кримінальному провадженні. Проаналізовано міжнародну практику застосування даного нетрадиційного засобу доказування. Зазначено справи, які набули розголосу, у яких застосовувався гіпноз як один із нетрадиційних засобів доказування у кримінальному провадженні. Розглянуто загальні умови та порядок застосування гіпнозу під час проведення допиту. Проаналізовано можливості застосування гіпнозу, його законодавчу незакріпленість як нетрадиційного засобу доказування у чинному КПК України, перспективи закріплення даного засобу доказування та питання, які виникають з приводу застосування такого методу. Зазначено поділ гіпнозу на відкритий та прихований, наведено характерні ознаки відкритого та прихованого гіпнозу як нетрадиційного засобу доказування у кримінальному провадженні. Зокрема, детально проаналізовано питання застосування такого виду гіпнозу, як прихований, оскільки використання його як засобу доказування буде однозначно суперечити основним правам, які закріплені як на національному, так і на міжнародному рівні у нормативно-правових актах. Вказано на неможливість проведення прихованого гіпнозу, оскільки такі дії призводять до суттєвих порушень прав і свобод людини та приниження її гідності. Наведено приклади невідповідності загальних правил застосування традиційних засобів доказування застосуванню гіпнозу. Проаналізовано практику застосування гіпнозу під час проведення допиту за кордоном України та питання доцільності розгляду питання щодо можливості введення до національного законодавства гіпнозу як слідчої дії з урахуванням усіх гарантій

кримінально-процесуального законодавства. Зазначається необхідність врахування того, що показання, отримані в ході цієї слідчої дії, повинні базуватись на фактичних матеріалах та підлягати ретельній перевірці.

Ключові слова: засоби доказування, традиційні засоби доказування, нетрадиційні засоби доказування, гіпноз, відкритий гіпноз, прихований гіпноз.

S u m m a r y

Bespalko I. L., Koniukhova M. O., Melnik M. Ya. Problems of using hypnosis as a non-traditional means of proof in criminal proceedings. – Article.

The article is devoted to the study of non-traditional means of proof, analyzes the scientific achievements on this topic and defines the concept of non-traditional means of proof. A type of non-traditional means of proof, such as hypnosis, was chosen for the study. The article examines hypnosis as a means of proof and the possibility of introducing such an investigative action into the national legislation of Ukraine. The concept of hypnosis, its characteristic features and rules of application, observance of which is necessary when using are defined. The international practice of using this non-traditional means of proof is analyzed. The cases that became public and in which hypnosis was used are mentioned. The general conditions and procedure for the use of hypnosis during interrogation are considered. The question of the possibility of using hypnosis, its legislative non-consolidation, the prospects of consolidating this means of proof and the questions that arise about the use of such a method are analyzed. The classification of hypnosis into open and hidden is indicated, the characteristic features of open and hidden hypnosis are given. The impossibility of carrying out covert hypnosis is pointed out, as such actions lead to significant violations of human rights and freedoms and humiliation of dignity. Examples of inconsistency of general rules of application of traditional means of proof to application of hypnosis are resulted. The practice of hypnosis application during interrogation abroad and the expediency of considering the possibility of introducing hypnosis into national legislation as an investigative action, taking into account all the guarantees of criminal procedure legislation, are analyzed. It is noted that it is necessary to take into account that the testimony obtained during this investigative action must be based on factual materials and be subject to careful verification.

Key words: means of proof, traditional means of proof, non traditional means of proof, hypnosis, open hypnosis, hidden hypnosis.